

olvashatunk Nádasdy és jobbágyai kapcsolatáról (55—57. o.), de jóformán semmit sem tudunk meg arról, hogy a fekete bég folytatta-e apja tevékenységét a majorsági gazdálkodás kiépítését illetően, s egyáltalán mennyire törődött birtokaival, a gazdálkodással. Elsősorban a sárvári udvar építkezéseiről, Nádasdy és kora kulturális életéről, szokásairól, szórakozásairól ad igen érdekes áttekintést e fejezetben a szerző.

Ezután Nagy László a „fekete bég” közéleti pályáivának megrajzolására tesz kísérletet. Ennek során a szakirodalomban elterjedt téves adatokat is cáfolja; így például azt, hogy az 1582-ben felajánlott dunántúli főkapitányi tisztséget Nádasdy elfogadta volna. A szerző kitér Nádasdy 1580-as években tanúsított ellenzéki magatartására, más főurakkal kötött szövetségeire is. Bár a bécsi udvar átmenetileg megvonta bizalmát Nádasdytól, a magyar rendek körében egyre nagyobb tekintélyt szerzett. A 15 éves háborúban játszott kiemelkedő szerepe, vitészege jelentős mértékben hozzájárult karrierjéhez; 1598-ban aranyarsarkantyús vitézzé avatták, s dunántúli főkapitányi kinevezést kapott. A szerző Nádasdy királyi főlovászmesterei és főispáni címeit is megemlíti, de nem szól arról, hogy mikor nyerte el e tisztségeket. 1601-ben a helytartó érsek mellé tanácsadóvá is megválasztották. Nagy László felveti azt az érdekes kérdést is, hogy vajon melyik táborba vezetett volna Nádasdy Ferenc útja, ha nem hal meg a Bocskai-szabadságharc kitörése előtt. Ennek kapcsán hangsúlyozza a „fekete bég” lutheránus voltát, de azt is megjegyzi, hogy egy-egy politikai döntésben a valásznál nagyobb szerepe volt a magyarországi birtokok fekvésének, valamint egyéb szubjektív és objektív momentumoknak. (79—80. o.) A szerző foglalkozik Nádasdy kora társadalmában elfoglalt helyével is. Szerinte Nádasdy Ferenc akkor tanúsított átmenetileg ellenzéki magatartást, amikor nem kellett tartani nagyobb török támadástól, s amikor újabb lendületet vett a török expanzió (15 éves háború), a rendi sérelmeket alárendelte a török elleni küzdelemnek (87. o.).

Nagy László munkájának java részét a „fekete bég” katonai működéséről írt fejezetek teszik ki. Ez összefüggésben áll egyrészt azzal, hogy a mű szerzője hadtörténész, másrészt a kor jellegét és Nádasdy életét is tükrözi. Nádasdy Ferenc valóban katonaként, hadvezérként vált ismertté, még ha származásából, tisztségeiből következően politikai szerepe is jelentős volt. Nagy László először röviden áttekinti azt a folyamatot, amelynek során egy főúri ifjú elsajátíthatta a katonai, hadvezérei feladatok ellátásához szükséges alapismereteket. Ezután a korszak törökellenes terveiről, jórészt megvalósíthatatlan „légváraitól” olvashatunk. Részletesen tárgyalja a munka az 1577-es haditanácskozás javaslatait. Ezen a Schwendi Lázár-féle elképzelés győzött, ennek

szellemében sor került az 1540-es években kiépített végvárrendszer megerősítésére.

Nádasdy először 1577-ben vett részt portyázásban, majd ezt több vállalkozásban való részvétel követte. Az első általa vezetett akció — a koppányi rajtatítés — 1586-ban vagy 1587-ben volt. A portyázások során egyre nagyobb hírnevet szerzett a „fekete bég”, az ellene aratott kisebb sikerekért is jutalmazta a Porta a török katonákat. Nádasdy Ferenc e kis csapatátékban sajátította el a törökök elleni harcmodort, így válhatott a „15 éves háború legendás hírfü hadvezérévé”.

Ezután a munka a „fekete bég” 15 éves háborúban betöltött szerepét tárgyalja. Ennek során előbb a háború kezdetének időpontjával, okaival, menetével és erőviszonyaival foglalkozik. A szerző álláspontja szerint már 1591—92-ben folyt leplezett háború, amely csak 1593-ban vált a hadüzenettel nyílt háborúvá (166—167. o.). A hosszú háború hadieseményei közül természetesen főként azokat a várostromokat, csatákat emeli ki, amelyekben Nádasdy is szerepet kapott. Ezek sorából kiemelhetők a pákozdi, esztergomi, vörösvári, váci, kanizsai és sárréti ütközetek; továbbá Esztergom és Buda ostromai.

A szerző ezután áttekinti a Nádasdy korabeli magyar hadügyet; megállapítja, hogy a mezei katonaság nemigen volt alkalmas nagy csaták megvívására, inkább a várvelemben és várostromban jeleskedett, legfőbb harcmódja azonban a portyázó, irreguláris hadviselés volt (252. o.). A következő fejezetben a „fekete bég” hadüggyel kapcsolatban kialakított álláspontjáról olvashatunk. Nagy László elemzi Nádasdy udvari prédikátorának, Magyari Istvánnak ismert munkáját (Az országban való sok romlásoknak okairól...), s ennek alapján von le következtetéseket Nádasdy Ferenc koncepciójára vonatkozóan. Ezt a vitatható eljárást azzal indokolja, hogy a munkában található hadművészeti eszme-futtatások nem származhattak Magyaritól — amint arra Pázmány Péter is utalt —, hanem csakis egy tapasztaltabb katonától. Valószínűleg közvetetebb határról lehet szó, ahogy arra Makkai László is utalt (254—255. o.). Magyar bizonyos értelemben visszahangozhatta patrónusa általa is ismert nézeteit; nem tudhatjuk azonban biztosan azt, hogy melyek az ő és melyek Nádasdy gondolatai. Nagy László kitér Nádasdy hadügyi reformmal kapcsolatos véleményére is. A szerző szerint a „fekete bég” osztotta barátja, Pálffy Miklós nézetét; a személyes hadfőlelési kötelezettség még mindig több eredménnyel jár, mint a pénzbeli adózás. Pálffy azt is javasolta, hogy ne portánként, hanem területenként határozzák meg a kiállítandó fegyverek számát (270. o.). Az utolsó fejezet, az epilógus az 1604 elején, 48 éves korában elhunyt Nádasdy Ferenc katonai, politikai tevékenységét értékeli, összegzi. A kötet végén az életút eseményei szerepelnek krono-

logikus sorrendben, s a szerző által használt forrásokról és szakirodalomról kapunk áttekintést.

Nagy László könyvének értékelésekor első helyen a szerzőnek azt a kétségtelen érdemét kell megemlíteni, hogy egy viszonylag háttérben levő, kevésbé ismert jeles személyiségről írt úttörő jellegű munkát. Nehézséget jelenthetett számára az, hogy csak korlátozottan támaszkodhatott a Nádasdy életét valamilyen módon tárgyaló, vagy érintő szakmunkákra, így különböző helyekről (kiadott és kiadatlan levéltári források, történetírói munkák, tanulmányok) kellett összeszedgetnie az adatokat. Nagy László a tőle megszokott erőnyeket e könyvében is felvillantja; az olvasmányos, élvezetes stílust, s a pontos hadtörténeti elemzéseket.

A negatívumok sorában először azt említeném, hogy Nagy László elsősorban kiadott források és a szakirodalom alapján írta meg művét, levéltári alaputalást a könyv kedvéért a jelek szerint nem végzett, legfeljebb saját korábbi kutatásainak eredményeit használhatta fel. A könyv végén szereplő bibliográfia is erre utal, a szerző nem részletezi a levéltári iratok jelzeit. Olyan szempontból is megítélendő ez a bibliográfia, hogy az a tény, hogy a szerző itt szerepeltetett egy munkát, még nem jelenti azt, hogy feltétlenül használta, vagy idézte volna a könyvben. Erre jó példa lehet a Magyar Hadtörténet I. kötete, amelyben Marosi Endre írta meg a 15 éves háború történetét; Nagy László nem, vagy csak nagyon csekély mértékben támaszkodott erre az igen alapos és jó feldolgozásra. Hasonlóképpen előfordul az is, hogy a szerző nem említ meg a bibliográfiában olyan műveket, amelyeket pedig használ, esetenként idéz is. Nem szerepelteti például a kiadott történeti források között Istvánffy Miklós alapvető munkáját, holott a könyvben többször hivatkozik rá és idéz a jeles történetíró művéből. A mezőkeresztesi csatavesztés okaival kapcsolatban szó szerint idézi (194. o.) „a közelmúlt magyar hadtörténeti irodalma” (sic!) összefoglalását, a bibliográfiából azonban nem deríthető ki, hogy miről is lehet szó, illetőleg az olvasó több munkát is gyanúba foghat (valójában a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent cikkemből idéz; 1983/4. sz. 571. o.). Ugyanígy kölcsönözte Nagy László az 1600 októberében elszenvedett kanizsai kudarc okainak általam írott összefoglalását (vö. 219. o. — HK, 1986. 2. sz. 269—270. o.), természetesen a bibliográfiában az utóbbi tanulmány sem lelhető fel. Lehetséges, hogy elsősorban a 15 éves háborúval kapcsolatban a szerző régebbi, múlt század végi tanulmányokat is használt, de ezek közül a bibliográfiába egy sem került be. Nagy László készíthetett volna bővebb és részletesebb forrás és irodalmi tájékoztatót, illetőleg fel kellett volna tüntetnie legalább azokat a munkákat,

amelyek adatait vagy megállapításait ténylegesen felhasználta.

Néhány konkrét hibát is meg kell említeni (ezeket esetleges újabb kiadás esetén lehetne korrigálni). Tévedés az, hogy „a Perzsia elleni háború (az 1578—1590 közötti háborúra utal a szerző — T. S. L.) török kudarcral zárult” (101. o.). A status quót tükröző, a háborút 1590-ben lezáró béke értelmében jelentős területek kerültek török kézre, így török kudarcról nem beszélhetünk. Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy a háborúban a török is jelentős veszteségeket szenvedett, maga is kimerült, s a kezdődő török válságban e háborúnak is része volt. Ténybeli tévedés továbbá az, hogy a mezőkeresztesi csata 1596. október 26—28-án lett volna (193—194. o.). Nagy László itt a Magyarország történeti kronológiájában (II. kötet, 1526—1848. Bp. 1982. 417. o.) szereplő rejtélyes tévedést fogadja el. Ez a hibás datálás azóta más munkákban is felbukkant, többek között a Magyarország Hadtörténete I. kötetének kronológiai részében (592. o.). Érdemes megemlíteni, hogy Marosi Endre ugyanakkor helyesen október 22—26. közötti időpontra tette a csatát (uo. 218. o.). Tévesen említi Nagy László az 1597-es hadjárat egyik kiemelkedő eseményének, a váci—nógrádverőcei összecsapásnak az időpontját is; szerinte ez október 6-án történt (198. o.). Az olvasónak feltűnhet, hogy e csata után csak több mint egy hónappal később vonult el a török tábor Vác alól, november 9-én (200. o.). A nyomdahi hibáját azért zárhatjuk ki, mert a könyv kronológiai részében is az október 6-i időpont szerepel (282. o.). A váci—verőcei ütközetek valójában több napon keresztül zajlottak, de november 6-án valóban volt egy összecsapás. Nagy László tévedésének forrása Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadi Krónika c. munkája (2. rész Bp., 1897. 138. o.), ahol a hibás dátum szerepel. Ez a téves adat szerepel egyébként a Magyarország Hadtörténete I. kötetének kronológiai részében is (592. o.).

Nem értek egyet a szerzővel abban sem, hogy a 15 éves háború kezdetét 1593 helyett 1591-re kell tennünk. Haszán boszniai pasa 1591-es és 1592-es horvátországi betörései csak előkészítették a háborút, így annak előtörténetéhez tartoznak. Még az 1593. február 7-i Szinán-féle „ultimátum” sem jelentette a háború kitérését, arra csak Haszán pasa június 22-i sziszei veresége szolgáltatott ürügyet. Hasonlóképpen vitatható a szerzőnek az az állítása is, hogy a háború kitérésének fő oka az lett volna, hogy a török egy eredményes terjeszkedéssel keresett volna kiutat súlyos belső válságából (155—156., 167. o.). Véleményem szerint jóval összetettebb kérdésről van szó; a háború kitéréséhez a válság ugyan hozzájárulhatott, de nem ez az egyetlen, kizárólagos ok (erről bővebben írtam a HK 1982/2. számában —

vö. 165. o.; ezt lényegében átvette Sinkovics István, Magyarország története, III/1. 654. o.).

Negatívumként említeném továbbá, hogy a szerző helyenként túlságosan is nagy engedelmeket tesz a „népszerűsítő stílusnak;” például hosszú szemelvényeket közöl ismert és kevésbé ismert történelmi regényekből és drámákból. Nádasdy Ferenc házaseletével kapcsolatban Nagy László idézi Nagy András drámáját, majd rövid „szexuális erkölcsstani” kitérőt tesz, bemutatja a kor nemi erkölceit, szokásait (34—45. o.). A szerző azonban céljával ellentétes hatást kelt; nemhogy Nádasdy Ferenc házasságáról nem sikerül bebizonyítania azt, hogy az alapvetően jó lett volna, hanem az olvasó előtt is sikerül „lejártnia” hősét. A könyv első fejezetében közölt levelek kedves, évődő, harmonikus viszonyt sejtetnek az apa, Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya között. Ehhez képest a Nagy András-féle drámarészlet és Nagy László megjegyzései alapján egy jóval zaklatottabb kapcsolatot sejtethetünk Nádasdy Ferenc és Báthori Erzsébet között. Ha az olvasó készpénznek veszi mindezt, durva, erőszakos, ellenszenves alaknak fogja tekinteni Nádasdy Ferencet. Ez aligha lehetett a szerző célja! Nagy László e fejezetben úgy próbálja mentesíteni Báthori Erzsébetet az ismert vádak alól, hogy bár nem fogadja el az

ellene szóló jegyzőkönyvek hitelességét, megjegyzi, hogy azok szerint Nádasdy Ferenc nemcsak tudott felesége kegyetlenkedéseiről, hanem maga is adott ötleteket ezekhez (42. o.). Báthori Erzsébet ártatlansága azonban ebből az érvelésből egyáltalán nem következik, legfeljebb Nádasdyt, könyve főszereplőjét teszi ezzel bűnrészessé, állítja pellengérré a szerző. Nem is az a probléma, hogy Nagy László nem idealizálja a fekete béget, hanem azt, hogy mintegy mellékesen, a Báthori Erzsébet megítélésével kapcsolatban, s főleg a Péter Katalin ellen irányuló polémia kedvéért foglalkozik Nádasdy szerepével.

A Nádasdy Ferencről szóló monográfia hibái, jónéhány vitatható állítása, feltevése ellenére alapul szolgálhat a későbbi rész kutatásokhoz, amelyek feltárhatják nemcsak a katonát, hanem a politikus, a reneszánsz főúr eddig ismeretlen vonásait is. Talán jobban megismerhetjük Nádasdy személyiségét; azt, hogy milyen ember volt, mert erről az oldaláról tudta legkevésbé bemutatni hősét Nagy László. Hiányosságai ellenére a könyvet haszonnal forgathatják a korszakkal foglalkozó kutatók, s a tágabb olvasóközönség körében is érdeklődésre tarthat számot a kevésbé ismert „fekete bég” portréja.

Tóth Sándor László

KOSÁRY DOMOKOS

A TÖRTÉNELEM VESZEDELMEI

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 544 o.)

Az ókor bölcselei, a reneszánsz korának nagy egyéniségei a maguk módján és a maguk korában polihisztorok voltak. Olyan tudósok, akik értettek a filozófiához, a zenéhez, matematikához, biológiához, művészetekhez, történelemhez, netán a gazdasághoz is. A XVII—XVIII. századi tudományos forradalom után ez a fajta polihisztorság egyre ritkább lett s lassan meg is szűnt. A humán és a reál tudományok kettészakadásával kialakult az ezeken belüli polihisztorság, majd a XX. századtól már az is nagy eredménynek számított, ha valaki legalább egy szakterület egészét képes volt átfogni. Lassan aztán megfogyatkoztak ezek a polihisztorok is. A magyar történetírásból eltűntek a Marczali Henrikék, a Márki Sándorok, a Szekfű Gyulák. Talán csak Szekfű tanítványai azok, akiknek életműve még mindig több évszázadot fog át. Közjüük tartozik Kosáry Domokos, akinek legutóbbi kötete tizenöt tanulmányt és egy interjú tartalmaz.

Kosáry Domokos nevét 1936-ban a Görgei-kérdésről és annak történetéről publikált munkája tette ismertté. A Szekfű Gyulánál elkészített bölcsészdoktori értekezés a szabadságharc

addig megjelent csaknem teljes irodalmát tekintette át s jutott megalapozott következtetésre. Eszerint a Görgei-kérdés 1849 után politikai és nem történelmi kérdés volt, amelyet különböző okokból mesterségesen növesztettek naggyá, s amely először a Kossuth-emigráció politikájának egyik ideológiai alapját képezte, majd a függetlenségi párti érvelésben jutott szerephez. A kötetet rengeteg támadás érte; az ősz Kacziány Géza tekintélyverekre hivatkozott, a Görgei-párti Altmann J. Gyula túlzottan elfogulatlannak találta, s a szerző szemére vetette, hogy „csak” megírta a Görgei-kérdés történetét, de nem oldotta meg azt; egy hadtörténészünk pedig, már 1948 után, a Görgei tárgyilagosságot megítélését sürgető Kosáryt egy felszólalásából, e kötetre utalva, hiányolta „az önkritikát”.

Kosáry Domokos 1936 után több reformkori és 1848—49-es tárgyú tanulmányt és kötetet publikált, 1945 után pedig egyik megalapozója volt a Kelet-Közép-Európa kutatóknak. 1948 után őt is elérte más pályatársainak sorsa: hallgatásra ítélték. Az 1960-as évek óta közzétett munkái a XVI. századtól kezdve